

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Снежана Христова Николова

на дисертационен труд на тема „Използване на неформални методи при интегрирано обучение”

за присъждане на образователна и научна степен „доктор” в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2 Педагогика (Специална педагогика)

Докторант: Георгиос Леонтиу

Научен ръководител: доц. д-р Милен Замфиров Замфиров

Общо представяне на процедурата

Със заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски” № РД 38-310/27.06.2019 г. съм определена за член на научно жури по процедурата за присъждане на ОНС „доктор” на Георгиос Леонтиу – редовен докторант по професионално направление 1.2. Педагогика (Специална педагогика) с обучение на английски език. На първото заседание на научното жури, проведено на 16.07.2019 г. съм определена за рецензент.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от колегията на катедра „Специална педагогика и логопедия” при Факултета по науки за образованието и изкуствата на СУ „Св. Климент Охридски”.

Докторант Леонтиу е представил всички документи на електронен и хартиен носител, необходими за защитата на дисертационния си труд, съгласно изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за приложението му и според Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски”. Докторантът е приложил пет публикации по темата на дисертацията.

Георгиос Леонтиу има бакалавърска степен по физическо възпитание и спорт от Атинския университет – Гърция. Завършил е и НСА „Васил Левски” в София. Наред с това има редица сертификати за компетентности за ранна интервенция и работа с деца като аниматор. Професионалната му дейност е свързана с обучение и подкрепа на ученици и възрастни с нарушения – като учител по спорт в специално училище в

Ларнака. Работил е като учител в различни проекти в Кипър и други страни в областта на спорта, специалното образование и неформалното образование, като координатор на социални събития в летни лагери за млади хора към министерството на младежта в Гърция. Това несъмнено е допринесло за разширяване на уменията му за комуникация с деца и възрастни със специални образователни потребности.

Представеният дисертационен труд е следствие от професионалните интереси на докторанта. Той е свидетелство за афинитет както към изследователска работа по конкретната тема, така и към търсене на начините и средствата за приложението ѝ в практиката.

Актуалност на проблема

Образователните системи през 21 век са изправени пред редица важни за бъдещето въпроси. Все по-често те не са в състояние да се справят с предизвикателствата на съвременното и поради това се търсят варианти за обновление и отговор на съвременните изисквания на пазара на труда.

В тази връзка се обсъжда въвеждането на системата за неформално образование. Това е една сравнително нова образователна парадигма стъпваща на базата или противостояща на формалното образование. Част от основните характеристики дадени за неформалното обучение са: балансирано съвместно взаимодействие между когнитивните, емоционалните и практическите параметри на ученето; партньорство и съразмерни отношения на преподаване и учене; учене чрез правене; доброволно участие с отворен достъп, придобиване на ключови компетентности, близки до реалния живот и пр. Чрез неформални методи на обучение като взаимодействие, диалог, експериментиране, работа в екип, творчество и отговорност, може да бъде минимизиран поддържащият академизъм в учебното съдържание и свързаното с това акцентирание на системата върху знанието, а не върху личността на ученика.

Поставеният проблем в настоящата дисертационна разработка е насочен към разглеждане на темата за възможностите, които неформалните методи на преподаване предоставят на учениците със специални образователни потребности. За конвенционалното училище и общообразователните учители процесът на използване на неформални методи е още в самото си начало. Необходимо е този процес да се случва сега, когато се работи за съобразяването и прилагането на изискванията на приобщаващата среда. В този смисъл представената дисертация е навременна и важна за практиката и се предоставя на учениците със специални образователни потребности,

по думите на докторанта, „уникална възможност да развият своя капацитет, да преминават в неформално общуване с техните връстници в норма и да почувстват и всъщност да станат пълноценна част от общността”.

Характеристика на дисертационната разработка и оценка на съдържанието

Представеният за рецензиране дисертационен труд се състои от 205 печатни страници, от които 142 страници представят същинската част на труда. Литературата заема 13 страници със 176 източника на латиница и интернет източници. В съдържателно и количествено отношение представеният дисертационен труд отговаря на изискванията за докторска дисертация. Приложенията са разположени на 47 страници.

В *структурно отношение* разработката е класическа. Състои се от увод, три глави, изводи и препоръки, библиография на използваната литература и 7 приложения между които: декларация за съгласие от родителите; въпросник за родители, комплексни оценки на потребностите от социални умения (по Jung, Samantha Gail 2015), сценарии за работилници (workshop) за учители; въпросник за оценка от учителите, взели участие в работилниците (workshop); снимки от дейностите по „Програма за неформално образование“.

В *увода* докторант Леонтиу акцентира върху факта, че неформалното обучение понякога дава резултат при ученици със специални образователни потребности. Това е и мотивът му за изследване на използването на неформални методи в интегрирана среда. В началото на разработката е посочена целта на изследването, формулирани са задачите, издигната е хипотезата, определени са обектът, предметът и методите на изследването, статистическите методи за обработка на резултатите и методологията на изследователската работа.

Теоретичните постановки (в *първата теоретична глава*) са представени в цялост, от различни аспекти и в дълбочина. В структурно отношение са обособени седем параграфа, като е следвана логиката на разглеждания проблем. Налице е добра свързаност между отделните параграфи, всеки от тях е прецизно очертан и подчинен на цялостната концепция на изследването.

В *първи параграф* са посочени категориите деца със специални образователни потребности. Обърнато е внимание на факта, че съществуват множество класификации в зависимост от различни фактори. Разгледани са определения на термините „дете с увреждания” и основните категории увреждания; „специални

образователни потребности” и необходимостта от помощ в различни ситуации; „интегрирано, включващо и приобщаващо образование”. Посочени са предимствата на приобщаващото образование, нещо повече – даден е пример за присъствие на двама учители в класната стая и възможност за съвместно преподаване и за овладяване на дейности чрез практикуване и подпомагане на различните ученици в съвместни учебни дейности. Застъпено е мнението, че процесът на разработване и промяна на политиките, необходими за ефективното включване на учениците със специални образователни потребности в общообразователна среда, може да бъде сложен и продължителен.

Във *втори параграф* се прави характеристика на неформалното образование. Отбелязано е, че този тип образование няма традиции в Кипър и България, но е популярно в редица държави. Посочени са видовете неформално образование, недостатъците и ползите от него. Представено е сравнение между формалното и неформалното образование, като е констатирано, че между тях има повече разлики отколкото прилики. Още в този параграф докторантът обръща специално внимание на целевата група – на факта, че използването на неформални методи на обучение зависи от степента и вида на специалната потребност, която ученици с нарушения имат. Конвенционалната образователна система се оказва недостатъчна, за да отговори ефективно на техните нужди. В подкрепа на това са цитирани международни документи като декларацията от Саламанка – принципи, политики и практики в образованието за хора със специални потребности (ЮНЕСКО, 1994 г.); Конвенцията за правата на хората с увреждания (ООН, 2006 г.) и др.

В *трети параграф* се прави сравнение между формалното и неформалното образование на ученици със специални образователни потребности. Георгиос Леонтиу последователно ни представя спецификите на двата типа образование, обосновава необходимостта от прилагане на различни и ефективни стратегии и подходи на преподаване и характеризира елементите на приобщаващата среда. Специален акцент е поставен върху функциите на ресурсния учител, участващ пряко в корекционно-педагогическия процес на учениците със специални образователни потребности. Тук ясно се усеща амбицията на докторанта да представи и анализира темата на разработката многостранно и задълбочено.

Важен момент от теоретичната обосновка на докторанта е проследяването на възможността за оценка на учениците със специални образователни потребности чрез използване на неформални методи на обучение – *четвърти параграф*.

Последователно са представени формалните методи (чрез прилагането на определени стандартизирани тестове); неформалните методи (примерно като неформално наблюдение от учителя, оценка на домашните работи и неформален анализ на езиковото и социалното развитие на учениците) и диагностичните методи (чиято цел е да се идентифицират силните страни на ученика). Отделено е място на кооперативното обучение, познато като „co teaching“, „съвместно преподаване“ или „обучение в екип“. Разгледани са неговата същност, аспекти, принципи, видове стратегии – неформални кооперативни, формални стратегии и стратегии за съвместни базови групи и ползите от тях. В края на параграфа докторантът се спира и върху трите основни стила на обучение, които се използват при неформалното образование – визуален, слухов и кинестетичен.

В *последните три параграфа* от теоретичната глава на разработката са включени въпроси, отнасящи се до ролята на родителите, на индивидуалната програма и на общообразователните учители на ученици със специални образователни потребности при прилагане на неформалното образование. Информацията в тях е подбрана и умело систематизирана.

При *работа с родителите* фокусът е поставен върху активната им роля като членове на екипа за личностно развитие и участието им във вземането на решения и при създаването на програмите на децата си. Те са източник на ценна информация относно затрудненията в обучението на децата им, на предпочитанията им за учене. Не по-маловажни са опасенията и грижата им за децата. Училищните съветници могат да бъдат полезни чрез формиране на групи за подкрепа на родители или насочване на родители към съществуващи групи за подкрепа в училище или в общността.

За изработване на *индивидуална програма* е необходимо да се идентифицират потребностите и силните страни на ученика. Чрез индивидуалното планиране се осигурява достъп до учебната програма и се предоставя възможност на всеки ученик да достигне пълния си потенциал. Старателно са описани стъпките за изпълнението на програмата, част от които са: определяне на приоритетни потребности от обучение и срокове за постигане на целите, поставяне на цели за всяка приоритетна потребност от обучение и определяне на необходимите стратегии и ресурси.

Открити са спецификите и в работата на *общообразователните учители* при прилагането на неформални методи на образование на ученици със специални образователни потребности. Уточнено е, че преподаването трябва да бъде диференцирано за да съответства на индивидуалните нужди на учениците и да улесни

постигането на целите, заложен в индивидуалните образователни планове. При планиране на диференциация учителят може и трябва да си сътрудничи и да търси съвет и помощ от ресурсния учител или от други членове на екипа за личностно развитие.

Структурата и съдържанието на първа глава на разработката е свидетелство за отличното познаване на разглежданата проблематика. Научната информация е поднесена и анализирана задълбочено, като изчерпва базисните научни проблеми, релевантни на дисертационната тема. Всеки параграф завършва с обобщение и заявяване на собствена позиция. Това е атестат за професионална ангажираност и компетентност на докторанта да представя и систематизира богатството на литературните източници.

Дизайнът на изследването е представен във *втора глава* на дисертационния труд. Като *цел* е определено оценяването на „влиянието на редовното участие на ученици със специални образователни потребности в дейностите, включени в „Програмата за неформално обучение” върху техните социални умения”. Така фокусът е поставен върху социалните и комуникативните умения и поведение на учениците със специални образователни потребности. Конкретните *задачи* описват стъпките, чрез които се осъществява целта на изследването. В този контекст, *хипотезата* е коректно поставена. Същественият въпрос е дали използването на неформални методи в интегрираното обучение влияе на социалните умения на ученици със специални образователни потребности и на ученици с типично развитие, който рамкира изследователската програмата. Като *обект* на изследването са определени учениците със специални образователни потребности. В забележка отбелязвам, че обект на изследване са не самите ученици, а техните социални умения.

В изследването е използван инструментариум включващ две групи *методи*. Това позволява постигане на поставената цел и получаване на адекватен отговор на задачите, заложен в дисертационния труд. Описани са *качествени и количествени и методи* за събиране на информация: полуструктурирано интервю (с ученици със специални образователни потребности и техните родители, с ученици с типично развитие и техните родители и с общообразователни учители), наблюдение и три типа анкети: с родители на ученици със специални образователни потребности и на ученици с типично развитие; за оценка на потребностите от социални умения и за оценка на workshop за учители. За целите на статистическия анализ са използвани различни *изчислителни методи*: статистическия пакет One-Way ANOVA 20:0, t-test,

Chi-square.

Методологията на изследването е представена коректно и в пълнота. Описани са начините на провеждане на изследването, етапите и участниците. Докторант Леонтиу представя своята „Програма за неформално обучение”, реализирана с интегрирани ученици със специални образователни потребности. Тя се състои от шест панела, от които учениците избират дейност, в която искат да се включат: театър, спорт, музика, изкуство, екологично образование и фотография. В допълнение са организирани три workshop-a, в които са се включили общо 88 учители, работещи с ученици със специални образователни потребности; провеждани са редовни устни неофициални разговори, полуструктурирани интервюта и въпросници с родителите на учениците в края на всяка учебна година.

Очертани са пет групи участници със собствени характеристики: 13 – 21-годишни ученици със специални образователни потребности (с обучителни трудности, лека умствена изостаналост и физически увреждания); 15 – 18-годишни ученици с типично развитие; родители на ученици със специални образователни потребности; родители на ученици с типично развитие и общообразователни учители. Те са разпределени в две групи – експериментална и контролна. Прави впечатление големият брой респонденти – общо 631 за двете години на изследването, от тях 114 учители, 335 родители и 182 ученици.

Трета глава предлага прецизен и обстоен статистически, **количествен и качествен анализ** на получените данни и резултати, както и дискусия върху тях. За целта в началото са определени критериите и съответните им показатели за оценяване на социални умения или поведение. Резултатите от анализа на емпиричните данни са онагледени чрез 17 таблици, 24 графики и 2 схеми.

Анализът започва с представяне на резултатите от анкетата към родителите на ученици със специални образователни потребности и тези на ученици с типично развитие, участвали в дейностите по представената програма.

Следва представяне на анализ на резултатите от проведените интервюта – с ученици със специални образователни потребности, с ученици с типично развитие, с учители, участвали в трите workshop-a, с родители на ученици със специални образователни потребности и с родители на ученици с типично развитие.

В отделен параграф е осъществен анализ на резултатите от наблюденията на докторанта, проведени по време на целия процес на прилагане на програмата.

Следва един от най-съществените за дисертационната разработка анализи –

този на резултатите от оценката на социалните умения на учениците. Георгиос Леонтиу е избрал десет от най-важните, според него, социални умения или поведение за да представи техните резултати: включване; извинение; разбиране мислите на околните; разбиране чувствата на околните; споделяне с околните; оказване помощ на другите; сам да защитаваш себе си/позицията си; спазване на личното пространство; молба за помощ; справяне с конфликтни послания. Последният анализ е на данните от проведените workshop-и с учители.

Аналитичната глава на труда оставя отлично впечатление. Докторантът успява да получи доказателства за своята хипотеза. Видно е, че притежава необходимите изследователски умения в най-важния им аспект: обработка, представяне и проследяване на данни от изследването, интерпретиране на естеството на научните факти.

Изводи, препоръки и приноси на дисертационния труд

Важен *извод* е, че учениците със специални образователни потребности постигат по-добри нива на социални умения, когато са в неформална среда и посещават неформално обучение. *Препоръката* в тази насока е тези умения да бъдат специално тренирани и развити чрез добре организирани дейности и програми. Резултатите показват, че някои от най-високите нива, които са регистрирани, са за параметри като: споделяне, инициране на разговори, създаване на нови приятелства, самозащита и отстояване на лична позиция, спазване на лично пространство, искане за помощ, справяне с негативни съобщения, разбиране на мислите и чувства на другите, поднасяне на извинения и присъединяване към груповите дейности.

Приемам реалността на формулираните от докторанта два теоретични и пет научно-практически *приноса*.

Публикации по темата на дисертационния труд

В периода 2016 г. – 2018 г. са представени 5 публикации, едната от които е под печат. Три са доклади от докторантски конференции на СУ „Св. Климент Охридски” и от научно-образователен форум „Модернизация на образованието”. Статиите са две и са публикувани в списание Педагогика и в i-Продължаващо образование. В съдържателно отношение публикациите съответстват на проблемните области, обхванати в разработката.

Оценка на автореферата

Авторефератът представя коректно основните моменти от анализирания дисертационен труд.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационната разработка отговаря на изискванията за разработване на подобен род научни трудове. Чрез научната си продукция – дисертационен труд, автореферат, статии и доклади, докторантът демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване и компетентно анализиране на получените резултати. Ето защо предлагам на Уважаемото Научно жури да гласува с положителен вот за присъждането на образователната и научна степен „доктор” на СУ „Св. Климент Охридски” в областта на висше образование 1. Педагогически науки, Професионално направление 1.2. Педагогика (*Специална педагогика*) на **Георгиос Леонтиу**.

28.08.2019 г.

гр. Шумен

проф. д-р Снежана Николова